

Mediteranska baština u Nazorovu romanu *Pastir Loda*

Zvezdana Rados
Sveučilište u Zadru
University of Zadar, Croatia

UDK: 821.163.42.09 Nazor, V.
Pregledni rad
Refereed Article

Sažetak

Pišući povijesni roman o „Braču – otoku bez povijesti“ Nazor polazi od stanovišta da se „prava historija ljudi i njihova kraja“ krije zapravo u njima samima. Zato tragove prošlih vremena traži u lokalnom čovjeku u kojemu prepoznaje zapretane arhaične slojeve hrvatske mediteranske baštine, duboke korijene raznovrsnih mediteranskih tradicija i kultura – od mitskih grčkih i rimskih te ranokršćanskih, preko slavenske poganske do kršćanske hrvatske, mletačke itd. Glavni lik romana faun Brah/pastir Loda svjedok je i sudionik dvomilenijske bračke (i šire – hrvatske, slavenske i mediteranske) povijesti, koja se u njemu nataložila i oblikovala ga kao Hrvata – Slavena – „Mediteranca staroga kova“.

Cljučne riječi: Nazor, roman, Mediteran, baština

Vladimir Nazor jedan je od nekoliko istaknutijih hrvatskih književnika koji su u vremenu Moderne, pa i kasnije, pridonijeli „remediteraniziranju“ hrvatske literature.¹ U njegovu duhovnom ustrojstvu duboko su putem književnog odgoja bili usađeni elementi mediteranizma (Mihanović, 1999: 177). Nazorov mediteranski duh snažno prožima cjelokupno njegovo stvaralaštvo², a u njegovu romanu *Pastir*

1 O tome više vidi u radu Mirka Tomasovića „Mediteranski kvartet u hrvatskoj Moderni“ (2002: 116). Uz Nazora, Tomasović u „mediteranski kvartet“ ubraja Antu Tresića Pavičića, Milana Begovića te Mihovila Nikolića. Kad je riječ o procesu ponovne „mediteranizacije“ hrvatske književnosti u razdoblju Moderne, onda bi taj „kvartet“ svakako trebalo proširiti i Ivom Vojnovićem.

2 Vrstan poznavatelj Nazorova stvaralaštva, Nedeljko Mihanović o naglašenoj mediteranskoj ukorijenjenosti ovoga autora, među ostalim, piše:

Nazorova su nadahnuća i horizonti duha izraziti proizvod latinske kulture, mediteranske duhovne provenijencije. U njegovu duhovnom ustrojstvu duboko su putem književnog odgoja bili usađeni elementi mediteranizma, što su se očitovali u artističkoj orijentaciji, u polifonijskoj dekorativnosti, u retoričkom očitovanju mitske romantike, u kolorističkoj instrumentaciji boja i zvukova, u idiličnoj i arkadijskoj nježnosti. To su svojstva koja su bila zajednička i duhovnoj sferi nadahnuća njegovih talijanskih uzora Foscola, Leopardija, Carducciya, Pascolija, D'Annunzija. U trenucima nadahnuća Nazor je uvijek bio u auri asimiliranih književnih spoznaja i asocijacija percipiranih u literaturi mediteranskog kruga. Pa kroz svu tu aglomeraciju mitskih, arhajskih, dionizijskih i okultnih pojmova, on želi putem neočekivanih asocijacija upozoriti nas na antički sjaj davno ugašenih zvijezda Olimpa, na svu onu mitsku poeziju mistike na obalama Stiksa, na sakralni šapat monumentalnih drevnih statua u hramu panteona, na sve one dionizijske korove bakantica, svećenica, nimfa i satira, što još uvijek poganski odzvanjaju u nekom tajnom kutu naše kršćanske duše. Iz te polifonijske igre mediteranskih motiva proizlazi i temeljni stav Nazorove estetičke koncepcije, po kojoj umjetnost predstavlja zdravu težnju za afirmacijom života. Skoro je sva njegova umjetnost upravljena da rehabilitira i potvrdi iskonski, apolonski, dionizijski život čovjeka. Upravo po toj Nazorovoj duhovnoj vezi s književnom tradicijom Grčke i Rima, imamo pravo govoriti o njegovu pjesničkom djelu kao o sastavnici europske literature. Po tim motivima i po raspjevanosti strukture pjesničkog izražavanja, Nazorova lirika obuzetost pripada okružju mediteranske tradicije, a time i sferi europskog duha umjetnosti. (1999: 177-178)

Loda pripadnost mediteranskom prostoru, njegovim kulturalnim posebnostima i raznovrsnim tradicijama jedna je od osnovnih tematskih preokupacija.³ Originalan po zamisli, ali nespretnan u umjetničkoj realizaciji, roman *Pastir Loda* nesporno spada među Nazorova slabija ostvarenja⁴. Ipak, kao zorna slika razvoja/nastanka jednog segmenta mediteranske komponente hrvatske kulture, može biti interesantan i suvremenu recipijentu.⁵

Nakon povratka s putovanja po Mediteranu, koncem srpnja 1935. godine, Nazor – pun nove vedrine i novih (starih) životnih poticaja: *Još živi Golemi Pan. To mi je glavna nauka čitavog putovanja. I meni je kao da se pomladih, tjelesno i duševno.* (Nazor, 1977: XIX, 390) - u svoj dnevnik zapisuje (i) sljedeće:

Mora, žalovi, otoci, stabla, starosjedioci, životinje i pejzaži na me su najjače djelovali i onda kada o drugome mislih. Osjećah se, međutim, malneuvijek, kodsvoje kuće, od Budvedo Krete, pa – reka obih – iu Egiptu. Doista Mediteranac sam stara kova, onakav kakav izrastoh na žednom i golom vapnencu male luke u Braču. (Nazor, 1977: XIX, 128)

Kako sam ističe u „Večernjim bilješkama“, među antičkim grčkim hramovima i starodrevnim egipatskim piramidama, u mediteranskom krajoliku rodila se u njemu čežnja za otokom djetinjstva, za rodnim Bračom. Jer, njegovo je putovanje bilo i traganje za vlastitim mediteranskim korijenima i identitetom, na što je – u inspiracijskoj „šutnji“ zagrebačke sredine – vjerojatno bio potaknut i proučavanjem talijanskih pjesnika, posebno „posljednjeg fauna sa suprotne latinske obale“ – D’Annunzia. Nazorov obnovljeni panteistički zanos, njegovo ponovno kliktanje „jakom i vječnom, Golemom Panu“ vrlo je blisko D’Annunzijevo mediteranski raspjevanom poganskom panteizmu.⁶ Iz takvih fascinacija izrastao je i njegov roman *Pastir Loda*. Lodina satirska mediteranska priroda sigurno mnogo toga duguje i „faunu s onkraj mora“, koji umire baš u godini kada se pojavio prvi dio Nazorova romana. Nazor je u svom dnevniku D’Annunzijevo smrt zabilježio riječima priznanja tom talijanskom pjesniku.

Naravno, Nazorova ukorijenjenost u „okružje mediteranske tradicije“ pojačana je i biblijskom i kršćanskom tradicijom koja je snažno ugrađena i u njegovu poeziju i u njegovu prozu. Upućujem samo na još nekoliko radova u kojima je mediteranskoj komponenti Nazorova stvaralaštva posvećena znatnija pažnja: Šime Vučetić, *Vladimir Nazor: čovjek i pisac* (1975); Nedjeljko Mihanović, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora* (1976); Mirko Tomasović, *Mediteranski kvartet u hrvatskoj moderni* (2002); Nazorova književna polikultura (2002); Mirko Tomasović, *Mediteranski kvartet u hrvatskoj moderni* (2002).

- 3 Već u prvim prikazima romana zamijećena je važnost mediteranske komponente u njemu; primjerice Ljubomir Maraković piše: [...] *ne samo da čitavo pripovijedanje nalikuje šaroliku i bogatu filmu, nego da njim pjesnik postavlja i izgrađuje osnovne elemente mediteranske kulture, dokumentirajući tako pripadnost Hrvata geografsko-historijskom sklopu koji predstavlja srčiku i jezgru evropskog i svjetskog kulturnog razvoja.* (1939: 188)
- 4 Primjerice Milan Crković, prikazujući Nazorovo prozno stvaralaštvo, za roman *Pastir Loda* kaže: *Ipak, za to se djelo može više reći da je interesantno, nego da je veliko.* (1993: 49). Sličnog je mišljenja N. Ivanišin (1978), B. Donat (1972), K. Nemeč (1998) i dr.
- 5 Suvremenom čitatelju može ovaj roman biti interesantan (bar u fragmentima) i po lirskim zavičajnim, mediteranskim pejzažima (usp. Mihanović, 1999: 171).
- 6 O Nazorovu odnosu prema D’Annunziju više vidi u radu Mate Zorića: D’Annunzio (ipak) među Hrvatima (2000).

Vrativši se s putovanja Mediteranom (stvarnog, ali još više fiktivnog) Nazor se, nakon višedecenijskog izbjivanja, vraća u Bobovišće, koje određuje za mjesto svoga novog samotništva. Polovicom rujna 1935. godine u dnevnik zapisuje:

Inženjer je napravio nacрте po kojima bi se mogla popraviti naša stara kuća na Braču. Ide ovih dana na lice mjesta. I ja i moja sestra osjećamo sve jaču čežnju za rodnim otokom. To me je putovanje na jug duboko uznemirilo. Ovdje se pak - a ne znam još zašto - ne mogu nikako ukorijeniti; a kad je suđeno (sigurno i mojom krivnjom), da budem uvijek sam, čemu se ne bih preselio baš onamo? Gotovo mi je ugodno ne vraćati se na Brač kao vlasnik vinograda i maslinika. Druge su uvijek bile moje veze s njime. (Nazor, 1977: XIX, 130)

Zanos što se rodio na putovanju tjera ga da ponovno prođe stazama kojima je „davno, drugim nogama i drugim srcem, prolazio“; u tom traganju za svim što bi ga moglo sjetiti na čarobni prostor djetinjstva rađaju se poticaji za pisanje o novim iskustvima i raspoloženjima pa će njegovo putovanje po ostacima drevnih civilizacija i povratak na Brač rezultirati brojnim dnevničkim zabilješkama iz kojih će izrasti putopis *Od Splita do piramida* i roman *Pastir Loda*. U večernjoj bilješci od 14. siječnja 1940. godine o postanku romana *Pastir Loda* Nazor piše:

Što me nagna napisati P a s t i r a L o d u, započe se u meni već 1935., putovanjem u Grčku i u Egipat. Loda se polako, a nesvijesno, u meni rađao: hvatao je uvijek dubljim korjenjem i nastao, na mom putovanju, te za vrijeme boravka na Braču. Sada obuhvaća, zapravo, ove moje radnje:

- 1) *Putopis u Grčku i u Egipat (I i II),*
- 2) *Povratak u Luku,*
- 3) *Roman (I i II),*
- 4) *Nove priče o Lodi.*

(Nazor, 1977: XIX, 130)

Do svoga konačnog oblika roman je u pojedinim dijelovima objavljivan tijekom osam godina.⁷

⁷ Prvi dio romana, koji se sastojao od sedam poglavlja, objavio je Nazor u vlastitoj nakladi 1938. godine pod naslovom *Pastir Loda (Zgode i nezgode bračkog fauna)*. Sljedeće godine pojavio se drugi dio romana sa šest novih poglavlja. Između 1938. i 1940. godine objavljivao je po tisku pojedine samostalne cjeline o životu pastira Lode, koje će kao poglavlja XIV–XIX ući u konačno izdanje u XII. knjizi Djela Vladimira Nazora. Godine 1946. Nazor je objavio još jedan nastavak o Lodi, koji je kao samostalna knjiga izišao pod naslovom *Kurir Loda*, a iste je godine taj dio (ali naslovljen „Ovan Rogo“) pridodan kao završno poglavlje konačnog izdanja romana *Pastir Loda*. Posljednje autorizirano izdanje romana (sv. XII. DVN) jest cjelina sačinjena od svih prethodno objavljenih proznih radova o „bračkom faunu“, a dodana mu je kao epilog i pjesma u prozi „Brač“ (u tom izdanju Nazor je izostavio Predgovor i Epilog koji su stajali u samostalnim izdanjima prvog i drugog dijela) te kronologija važnih događaja do smrti „druga Gora“, tj. Ivana Gorana Kovačića. (O tome vidi: Nikola Batušić, Napomene svesku petnaestom, 1977.)

Kako spominje u Predgovoru uz izdanje iz 1938. godine, Nazor je, tražeći po Braču sve što bi ga moglo *sjetiti na godine djetinjstva*, naišao na dvojicu pastira u kojima je, posebno u jednom od njih, prepoznao nešto iskonsko što ga *prenije* još dalje od njegova djetinjstva, u *prošlost čitava otoka*:

Po otoku bez bučne povijesti, bez čuvenih ličnosti (ratnika, učenjaka, umjetnika i političara, pa i razbojnika), tražio sam posvuda tragove prošlog života, onih sitnih svakidanih događaja u kojima se krije toliko trpljenja i radosti, toliko rada i naprezanja, a prava je historija ljudi i njihova kraja zapravo samo u njima.

A u tom traženju viđao sam opet ona dva pastira.

[...]

Stadoh se propitivati.

To su dva ovčara koja udružiše svoja stada. Živahniji se zove Loda, tiši Stipančić. Jedini su pravi pastiri u tome kraju.

I ja im se približih.

Obojica bijahu niska stasa, tjelesno zakržljali, neodređene dobi: još mladi, a - možda, na prvi pogled – i veoma stari. Stipančić suha tijela, crne bradice; Loda nešto jači na tankim krivim nogama, bučoglav sa sitnim očima i nasmijanim ustima što mu sežu od uha do uha.

[...]

Ima na otoku, još i dandanas, priličan broj čudaka, ponajviše muškaraca, gotovo uvijek bijednih i otpalih, od svog soja i kola, za koje ne možeš nikako doznati je li im glava smušena il je neka osobita mudrost ili neko prastaro iskustvo zarobljeno u pleteru njihovih pobrkanih misli. I pastir je Loda nastrano čeljade. Mještani mu se mnogo ne čude; vole ga jer je veseljak i dobre čudi; povjeravaju mu rado svoju ovcu, kozu, magaricu, da ih pase. Ne misle zašto i od čega je baš takav. (Nazor, 1977: XV, 380-381)

Nazor je „na svoj način“ razmišljao o mogućim uzrocima zašto je brački čudak „baš takav“. Smatrajući da je *prava historija ljudi i njihova kraja zapravo samo u njima*, on će tragove prošlih vremena tražiti u bračkom pastiru. Na sličan način kao što ga je buntovni regrut u Istri, u Motovunu, inspirirao da u jednom liku, Velog Jože, simbolično sažme osobine i sudbinu cijelog kolektiva istarskih seljaka, tako će mu se konkretni pastir Loda (pravim imenom zapravo Antun Sapunar) – jedan od čudaka iza čije se smušenosti možda krije „neka osobita mudrost ili prastaro iskustvo zarobljeno u pleteru njihovih smušenih misli“ – otkriti kao idealan lik u

kome bi mogla biti sažeta dvijetisućegodišnja povijest Brača i njegovih žitelja; Loda će mu se otkriti kao brački *genius loci*. Oko toga stvarnog Bračanina Nazor će, snagom imaginacije i erudicije, isplesti mit, što svoje korijene ima u starogrčkoj kulturi.⁸ Nekim svojim crtama brački ga je pastir podsjećao na satira, pa će se u njegovoj umjetničkoj viziji (potaknutoj susretom s neobičnim pastirom a nastaloj pod još svježim dojmovima boravka u Grčkoj) u jednom liku sastati brački pastir i jedan od grčkih polubogova, besmrtnik satirskoga lika – faun Brah. Kula s dorskim stupovima, koju je bio počeo graditi na vrhu Kargadura iznad uvale Blakališće da na Braču ostavi “nešto trajno iza sebe”, učinit će mu se ništavnom, a nova vizija, „brački faun“, počet će poprimati konture spomenika trajnijeg od cementa:

- *Koješta! zamrmljah pa se zagledah u hramić što ga ondje digoh.*

Što ga duže gledah to se više mračih u licu.

- *Jadan li je! Laže. Prokleti cemente!*

Al se opet razvedrih. Digoh glas i stadoh mahati rukom:

- *Loda! Amo! K meni!*

[...]

- *Loda, koliko ti je godina?*

- *Pedeset.*

- *Lažeš. Tebi je bar 2050 godina.*

- *Hu! To je preveć. Onda ni bilo našeg sela. Ni tih kuć na moru. Ni tih gonjač ki vas sada vode na biloj mazgi po Braču.*

- *Slušaj, Loda. Ja ću ti pomoći da se sjetiš. Nije onda ovdje bilo ni loze ni masline. Sav je otok bio pun česmina, smreka, smrča i kupine, kadulje i smilja. I njegovi su rijetki stanovnici bili samo čobani. I Brač je bio na glasu po svojim kozama. Onda si se ti - zapravo - na njemu rodio ili - rekao bih - od nekuda na nj stigao. A bio si drukčiji: kozje noge, rutava prsa, roščići na glavi i rep.*

- *Oboj! Ča to govorite? Ko vrag iz pakla.*

- *Šuti, izrođeni satire! Vonjao bi po jarcu i po ovnu, i kad bi sada, kao i drugi na otoku, krčio zemlju, lovio ribu, pravio ulje ili tesao kamen. Vodaš stado po našem kršu ima već dvije hiljade godina. I koješta si prošao, gledao i doživio. (Nazor, 1977, XV, 382-383)*

Tako je u proljeće 1937. u Nazoru dozrela konačna odluka da počne pisati „priču o bračkom pastiru“, u kojem je nataložena povijest njegovih predaka i njegova

8 Kako primjećuje Krešimir Nemeć, “mit ostaje stalna referentna točka djela, dok realna hitorijska zbivanja presijecaju brojni fantastični ekskursi“ (1998: 292).

otoka. Već na samom početku on je to pričanje o Lodi kao sudioniku i svjedoku dvijetisućegodišnje povijesti Brača veoma ambiciozno zamislio: *Reći ću njegove barem glavne zgrade od dana dolaska mu na otok pa sve do dandanas, prateći ga kroz krupnije pretvorbe što ga tokom stoljeća tjelesno i duševno preinačavale.* (Nazor, 1977: XV, 384)⁹

Pričanje o pastiru Lodi razvit će se u roman-spomenik rodnom otoku, u specifičnu historiografsku fikciju. Pišući povijesni roman o „Braču – otoku bez povijesti“, Nazor je pošao od stanovišta da se *prava historija ljudi i njihova kraja* krije zapravo u njima samima. Zato tragove prošlih vremena traži i („nutarnjim okom“) pronalazi u lokalnom čovjeku, u kojemu prepoznaje zapretane arhaične slojeve hrvatske mediteranske baštine te uzajamno isprepletene duboke korijene raznovrsnih mediteranskih tradicija i kultura – od mitskih helenskih i rimskih te ranokršćanskih, preko slavenske poganske do kršćanske hrvatske, mletačke itd.¹⁰ Glavni lik romana faun Brah/pastir Loda, svjedok je dvomilenijske bračke (i šire južnohrvatske, slavenske, mediteranske) povijesti, koja se u njemu nataložila i oblikovala ga kao Hrvata – Slavena – „Mediteranca staroga kova“. U svojoj romanesknoj fikciji autor u visokom stupnju osvještava put Lodinih „pretvorbi“, pa su u tekstu česte reference baš na taj proces „pretvorbi“ koje su ga *tokom stoljeća tjelesno i duševno preinačavale*:

[...] Grčki satir i barbarin sa sjevera mijenjahu se polagano al i neprestano, da se skupa nađu, da se u svemu isprepletu, da stvore čovjeka i radnika koga je otok trebao. I oni se počеше sve lakše razumijevati, osjećati se gotovo jednaki. U tom kraju, uz te prilike, Brah se nije više smatrao tuđincem, zatočenikom, izopćenikom.

Sjećanje na Golemog Jarca, na Velikog Bika i na troglavog Medvjeda izbljedi polagano u njega, prometnu se u mutne sne daleka djetinjstva; lik Janjetov rastao je i preobražavao se pred očima njegove uobrazilje. Više no riječi kršćanskih svećenika djelovahu na nj vjera i pobožnost čeljadi s kojom se uvijek uže vezivao. Spočetka se čudio što se Janje ne pretvara nikada u Ovna, ne raste gubeći svoju krotkost i čistoću. U

⁹ Međutim, možemo se složiti s Nikolom Ivanišinom da autor nije uspio umjetnički uobličiti građu koju je tako ambiciozno zahvatio:

Idealno zamišljeni "Pastir Loda" nije nakon ostvarene zamisli idealno Nazorovo književno djelo, iako su postojale sve mogućnosti da "Pastir Loda" to i postane. Upravo u tom Nazorovu djelu, valjda kao nigdje drugdje, postoji najpoželjnije jedinstvo između teme – brački satir, otok Brač – i autora rođenog Bračanina, koji je kao čovjek i književnik, emocionalno, fantazijaski, intelektualno upravo morao biti totalno angažiran i upravo kao takav morao prevladati temu koja mu je upravo idealno odgovarala. Nazor, međutim, tu temu nije prevladao, jer se nije zadržao samo na pastiru Lodi... nego je otplovio u historijat svog rodno otoka, pa od historiziranja o Braču do filozofiranja o čovjeku uopće nije bilo daleko, a još je manje daleko nakon svega toga bilo do konačnog ostvarenja osrednjeg literarnog proizvoda, nerasprodane naklade nakon izlaska knjige 1938/9, zaboravljene naklade i knjige danas. (1978: 166)

¹⁰ Nazor preko Lodina lika jasno ukazuje na prvotna izvorišta hrvatske mediteranske tradicije, čiji su korijeni daleko stariji negoli hrvatski etnos na prostorima Mediterana (O korijenima hrvatskog mediteranizma vidi više u radu: Bratulić, J. Some mediterranean components of the croatian written and oral literature (1999).

Njegov način mišljenja i shvaćanja probi se s mukom i polako tračak koji mu rasvijetli tajnu, pretvorivši Janje u Hrista, otkrivši mu razliku između znaka i smisla, lupine i jezgre. Križ ne bijahu više za nj dva komada drva, stablo, suho i jalovo; počeo osjećati što znači; čak mu se pričinilo da vidi tko i što o njemu visi, čime sve lista i cvjeta. Jednom nasluti da na tom drvu dozrijevaju plodovi što ih vjernici beru za svoj lijek i utjehu, netom padnu u nevolju. Prođe opet neko vrijeme dok uvidje kako je baš tako, no se i to zbiva bez viđanja očima i bez kidanja rukom. Brah dozna da je napokon progledao. Spopade ga čuđenje, pa nemir i čežnja. (Nazor, 1977: XV, 88)

Nazor je otoku bez spomenika i pjesnika, bez gradova i bez značajnih ličnosti želio nadoknaditi ono što mu nedostaje, želio mu je dati dolično porijeklo. Tražeći prve korijene bračkih žitelja, nalazi ih u mitskim helenskim vremenima (zapravo, sam Nazor, oslanjajući se na poznatu mitologiju, stvara mit pa je njegov roman pun mitopoetskih elemenata što se baziraju prvenstveno na grčkoj mitologiji te nešto manje i na slavenskoj). Njegova zamisao da preko sudbine jednog besmrtnika u svom djelu prikaže milenijska povijesna zbivanja te taloženje i miješanje različitih tragova/slojeva duhovne i materijalne kulture u jednome zatvorenom/otvorenom otočkom kolektivu – bila je doista originalna. Sudionik te povijesti, antičko polubožanstvo, faun Brah, kasnije, po krštenju Lodoviko/Loda, kreće se kroz vrijeme dugo dva tisućljeća, sudjeluje u stvarnim događajima i susreće se s povijesnim ličnostima. Pišući *Pastira Lodu* kao romansiranu povijest otoka Brača i Bračana, Nazor nije imao slična uzora u hrvatskoj, a vjerojatno ni u svjetskoj književnosti.¹¹ U romanu autor na samo sebi svojstven način spaja zbiljsko i fantazijsko. Pridavši običnom čovjeku osobine mitskog besmrtnika Nazor je stvorio junaka koji povezuje događanja u romanu kroz stoljeća i tisućljeća, a pritom proživljava konkretni život brojnih generacija bračkih žitelja.

Nazoru je bilo stalo da u romanu zorno prikaže konkretna povijesna zbivanja vezana za Brač, i za širi srednjodalmatinski, pa i hrvatski prostor. Zato junaka romana dovodi u središte tih zbivanja: Brah/Loda svjedok je propadanja stare helenske civilizacije i kulture iz koje je izrastao i postupnoga, ali nezaustavljivog rađanja nove – kršćanske. Loda poznaje prva naselja grčkih doseljenika na Brač (Elafuza – Škrip), svjedoči upadima ilirskih gusara na otok, svjedok je uspona i pada rimske/latinske prevlasti na Mediteranu (tako i na Braču i susjednom kopnu), susreće Dioklecijana, svjedok je progona kršćana, prati naseljavanje Hrvata na otok (kako kršćana, tako i pogana Neretljana), upoznaje njihova stara slavenska vjerovanja, posebice kult Svantevida, te njihovo priklanjanje kršćanstvu¹². Žrtva je mletačke vlasti na Braču i

¹¹ Možda je ipak Nazoru kao poticajni uzor donekle poslužila Kačićeva *Korabljica*. Ideja o faunu/satiru vjerojatno ima d'annunzijevsko izvorište, a mogući poticaj (bar kao ideja, ako ne i kao realizacija) mogla je imati i u Gundulićevim likovima satira (Divjaka i Gorštaka) ili pak u Relkovićevu *Satiru iliti divjem čoviku*.

¹² Kroz čitav roman, već od prvoga poglavlja, prati se i Lodino približavanje kršćanstvu, njegovo postupno upoznavanje Krista te dugotrajan inicijacijski put.

na Hvaru, sudionik je bitke kod Lepanta i Hvarske bune, susreće se sa Cervantesom, Marulićem, Lucićem, Hektorovićem, Matijom Ivanićem, fra Andrijom Kačićem Miošićem, fra Andrijom Dorotićem, i dr., uključuje se u partizanski otpor, druži se s Ivanom Goranom Kovačićem.

Autor u pričanje upliće doista velik broj povijesnih ličnosti, u stvarnim ili izmišljenim zgodama, a više povijesnih događanja prikazuje vjerodostojno i dokumentirano, tako da ponekad njegovo pripovijedanje više podsjeća na kroničarsko prepričavanje povijesti negoli na književno oblikovanu priču o prošlosti.¹³ On kao da nije mogao odoljeti obilju povijesne građe pa ga je ona prevladala; učinila je njegovo pripovijedanje previše razvučenim. Suhoparno kroničarsko pripovijedanje postaje zanimljivije tek u praćenju Lodina ahasferskog lutanja kroz vrijeme i bolnoga evolucijskog procesa od satira do čovjeka¹⁴ te u poetiziranim slikama mediteranskoga krajolika.¹⁵

Zbivanja poznata iz „velike povijesti“ poslužila su Nazoru kao osnovna kompozicijska čvorišta, ali bitnu dimenziju romana *Pastir Loda*, uz onu kroničarsku, čini i bogata intertekstualna nadogradnja romanesknog kazivanja, koja svoje izvore (i opet) ima u mediteranskoj književnoj tradiciji – posebice u starogrčkoj (na više mjesta Nazor intertekstualno dijalogizira s Homerom; citira njegove stihove, nadograđuje se na njih) i, naravno, hrvatskoj usmenoj i pisanoj književnoj baštini. Nazor u teksturu romana ugrađuje narodne pjesme, citira stihove Lucića, Hektorovića, Marulića, Kačića – bilo doslovno, bilo kao metričke citate, bilo kao pseudocitate.

S jedne strane, dakle, Nazor kronologijski prati povijesna zbivanja od prvih desetljeća nove ere (zapravo i nekoliko desetljeća prije Krista) sve do 1943. godine, a s druge strane, preko sudbine Braha/Lode prati dvomilenijski život jednog kolektiva (žitelja otoka Brača), koji su oblikovala/uvjetovala baš ta zbivanja. I u prikazivanju mijena i razvoja otočkog pučanstva, kao kolektivnoga junaka romana, uočljivo je Nazorovo dobro poznavanje povijesne građe, ali je pritom u prvom redu došla do izražaja njegova sposobnost intuitivnog ulaženja u kolektivnu svijest

13 U nekoliko navrata Nazor u dnevnicima spominje kako je proučavao povijesne knjige i bilježi izvore odakle je uzimao građu za pojedina poglavlja svoga romana:

Čitam Novaka (o Hvaru), Marulića, Hektorovića i Lucića. Dobivah Romainovu 'Storia documentata di Venezia' i tražim Molmetija, Brusonija i Valcera; možda ću u njima naći što znam da mi također treba, jer će Loda, ili njegov sin, sudjelovati kao galeoti u bici kod Lepanta i kod Kandije.

[...]

Obavih prvo čitanje knjige 'Storia della Dalmazia' od T.Erbera i 'La Dalmatie' od Pisanija. Gradivo za III: dio Pastira Lode. (Nazor, 1977: XIX, 160,163)

14 Uspoređujući Lodu i vječnog lualicu Ahasvera (jednog od najposesivnijih Nazorovih motiva), Antun Barac u članku "Pastir Loda i Ahasver" lucidno primjećuje njihove sličnosti i razlike te uočava povezanost sa samim pripovjedačem:

Loda ne luta kontinentima, kao Ahasver, no živeći kroz vjekove na istome otoku, proživljuje uglavnom sve, što je proživio i evropski čovjek u tom velikom nižu godina. I zato je, unatoč njegovoj konzervativnosti i nepomičnosti, mnoštvo njegovih iskustava o čovjeku veoma veliko... U metamorfozama, koje proživljuje Loda, ogleda se donekle i sam proces, što ga je u stvaranju prošao Nazor. Počeo je s bogovima, prešao na polubogove i heroje, a završava svoju književnu djelatnost prikazujući ljude. (1946: 8)

15 Mediteranski krajolik, izvorni i kultivirani, poseban je temat ovoga romana.

(posebno u njezine zapretane arhaičke slojeve) te izvanredna sposobnost zamišljanja i fantazijske zornosti, kojom je – prateći sudbinu bračkoga „neumrlika“ – predočio profiliranje običnoga, maloga bračkog čovjeka iz puka (prvenstveno pastira i seljaka, vinogradara i uzgajivača maslina) – u tipičnog Mediteranca, istovremeno i zatvorena u otočki mikrosvijet i otvorena bogatstvu (ponekad i pogubnosti!¹⁶) i materijalnih i duhovnih kultura u doticaju; baš kao što je to sažeto u obliku pjesničke poslanice istaknuto u tobožnjem *Odgovoru Marka Marula Splitsanina Petru Hektoroviću, vlastelinu u Starom Gradu*:

*Vlasteline mladi i z Staroga Hvara,
Marul za te gradi pisan, odgovara:
Rogatu mi glavu poslao si, da ju vim,
Ter da rič ti pravu o tom čudu dim.
Je taj pastir človik, al' faun? Zvir al' vrag?
Će trajat zauvik? Je Bogu al' d'javlu drag?
[...]
Rogatog kad ja vih, meni je došal plač.
Život je njemu grd. – Pitaš me ča je on:
Harvat, Latin, al' Grk? Petre, sve to je on.
Kad mu je za igrat, gerškog je Pana sin;
Kad trpi, je Harvat; kad laže, je Latin.
I on na tlu je tem postal ča smo mi svi;
U tilu se i njem smišale duše tri;
Kakav mu bil sad kip, al' šut ali rogat,
Al' grdan ali lip, u tomu nam je brat.
(Nazor, 1977: XV, 162-163)*

Obilje mediteranske građe (mitološke, književne, jezične, religijske, antropološke, gospodarske, političke, sociološke pa i geomorfološke), baš kao i one historiografske, Nazor nije, međutim, uspio stvaralački prevladavati pa je njegov mediteranizam u romanu *Pastir Loda*, usprkos tomu što je naglašen kvantitetom, ipak isuviše papirnat. Neusporedivo je slabiji negoli u onim ostvarenjima u kojima je ovaj „Mediteranac staroga kova“ dopustio da njegov mediteranski temperament spontano progovori.

16 Ta pogubnost u romanu prvenstveno dolazi od Latina, starih Rimljana ili pak Mlečana. Posebice je to zorno predočeno preko lika Lodina sina Afsa.

Literatura

- Barac**, Antun (1946). Pastir Loda i Ahasver. Hrvatsko kolo, 8–17.
- Batušić**, Nikola (1977). Napomene svesku petnaestom. U: Sabrana djela Vladimira Nazora, XV. 377-379. Zagreb: JAZU.
- Crnković**, Milan (1993). Proza Vladimira Nazora. U: Crnković, M. Riječke teme. 35–62. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Bratulić**, Josip (1999). Some mediterranean components of the croatian written and oral literature. Narodna umjetnost, 36/1, 223–231.
- Donat**, Branimir (1972). Metafore, simboli, alegorije. (Pjesničko viđenje svijeta). U: Donat, B. Unutarnji rukopis. 145-165. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivanišić**, Nikola (1978). Vladimir Nazor. Historija – literatura – poezija. U: Ivanišić, N. Ljudi, djela, uspomene. 150–169. Split: Čakavski sabor.
- Maraković**, Ljubomir (1939). Pastir Loda. Hrvatska prosvjeta. XXVI, 4–6, 186–189.
- Mihanović**, Nedjeljko (1999). Duh hrvatskog mediteranizma: Vladimir Nazor. Državnost, 2, III, 145–178.
- Mihanović**, Nedjeljko (1976). Pjesničko djelo Vladimira Nazora. Zagreb: Školska knjiga.
- Nazor**, Vladimir (1977). Dnevnic. Kristali i sjemenke. (Sabrana djela Vladimira Nazora, XIX). Zagreb: JAZU.
- Nazor**, Vladimir (1977). Putopisi. (Sabrana djela Vladimira Nazora, XVII). Zagreb: JAZU.
- Nazor**, Vladimir (1977). Pastir Loda. (Sabrana djela Vladimira Nazora, XV). Zagreb: JAZU.
- Nemec**, Krešimir (1998). Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine. Zagreb: Znanje.
- Rados**, Zvezdana (1996). Proza Vladimira Nazora. /disertacija/. Zadar: Filozofski fakultet.
- Rados**, Zvezdana (2009). Nazorova proza. U: Bratulić, J. – Ostojica, M. – Biličić, A. (ur.). Nazorovi dani. 88–99. Postira: Organizacijski odbor “Nazorovi dani”.
- Šicel**, Miroslav (1987). Temeljna izvorišta Nazorove umjetnosti. U: Šicel, M. Osmišljavanje. 133–139. Osijek: Revija.
- Tomasović**, Mirko (2002). Mediteranski kvartet u hrvatskoj moderni. U: Tomasović, M. Domorodstvo i europejstvo. 105–117. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Tomasović**, Mirko (2002). Nazorova književna polikultura. U: Tomasović, M. Domorodstvo i europejstvo. 129–135. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vučetić**, Šime (1975). Vladimir Nazor: čovjek i pisac. Zagreb: Mladost.
- Zorić**, Mate (2000). D’Annunzio (ipak) među Hrvatima. U: Zorić, M. (ur.). Hrvatsko-talijanski književni odnosi. 221–272. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.

The Mediterranean Heritage in Nator's Novel *The Shepherd Loda (Pastir Loda)*

Summary

In writing a historical novel about "Brač – an island with no history", Nator starts from the premise that the "true history of the people and their region" actually lies within themselves. That is why he searches for the traces of past times in a local man in whom he recognizes covert layers of archaic Croatian Mediterranean heritage and the deep roots of various Mediterranean traditions and cultures – from those of Greek and Roman and Early Christian and pagan Slavic to Christian Croatian, Venetian, and other cultures. The main character of the novel – faun Brah/shepherd Loda – is witness to and participant in a two-thousand-year history of the island of Brač (and of Croatia and the Slavic and Mediterranean worlds), which has accumulated in him and formed him into the Croat – the Slav – the "Mediterranean of the old breed".

Key words: Nator, novel, the Mediterranean, heritage